

Mi újság a stilisztikában?

Nem gondolom túlzásnak azt az állítást, hogy ha valaki tájékozódni kíván a stilisztika hazai helyzetéről, forduljon Szathmári István gyűjteményes köteteihez,^{*} köztük éppen az itt ismertetthez. Ez – A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig – Szathmári István azon tanulmányait tartalmazza, amelyek 1965 és 2002 közt jelentek meg kötetekben s főleg hazai folyóiratainkban.

Szathmári Istvánt az utóbbi mintegy négy évtizedben az olyan alapvető kérdések foglalkoztatják, mint: beszélhetünk-e önálló (magyar) stilisztikáról; mi a funkcionális nyelvszemlélet, illetve

^{*} Hol tart ma a stilisztika? Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996; Stilisztika és gyakorlat. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998; A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései. Kodolányi Füzetek 9. Székesfehérvár, 2001.

mit értünk funkcionális stilisztikán; milyen legyen a stilisztika rendszere; mik a stilisztika feladatai? Lényegében ezek vetődnek fel e 2005-ben megjelent kötet tanulmányaiban; így mindenekelőtt ezeket igyekszem közelebről szemügyre venni.

1. Beszélhetünk-e (magyar) stilisztikáról? Önálló tudomány-e a stilisztika? – Bár vannak időnként kétségei, Szathmári István imponáló figyelemmel és nagy szeretettel veszi számba a stílárís megjegyzéseket, mozzanatokat Sylvester Jánostól kezdve, a stílárís fejtegetéseket Szenczi Molnár Albert grammatikájával, majd Geleji Katona István Grammatikátskájával folytatva, s kifogyhatatlan a színes elemzésekből, akár az erdélyi Aranka György, vagy Faludi Ferenc, Kazinczy Ferenc, Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Bitnicz Lajos műveit vizsgálja, hogy csupán a régiekről szóljak. Mert hogy az újabbakat emlegetve szinte vég nélküli sorral kellene folytatnom. Ezek az írásai nemcsak élvezetesekek, hanem mindenekelőtt gazdag újdonságokkal szolgálnak a stilisztikai fejtegetéseket, stilisztikai műveket illetően.

Írásaiban Szathmári István világosan körvonalazza a magyar stilisztika történetének négy korszakát: az első a XVIII. század végéig, az előzmények (stilisztikai megjegyzések: Pesti Gábor, Sylvester János, Geleji Katona István stb.); a második a XIX. század: az alapok lerakása, önálló stilisztikai vizsgálatok (Révai Miklós, Verseghy Ferenc, Kazinczy Ferenc, Bitnicz Lajos, Négyesy László stb.); a harmadik, a XX. század fordulójától az ötvenes évekig, a stílárís jelenségek elmélyült elemzése, a funkcionális stilisztika kibontakozása (Zlinszky Aladár, Zolnai Béla); a negyedik korszak, az ötvenes évek közepétől, a stíluskutatás egzaktabbá, elmélyültté válása (a III. országos nyelvészkongresszus és Balázs János stb. 91–2).

Szathmári István filológiai lelkiismeretességének megnyilvánulása, hogy e téma másik oldalát is figyelemmel kíséri – hogy tudniillik önálló tudomány, tudományág-e a stilisztika –, és szakadatlanul szól a lehetséges ellenvetésekről, az új meg új tudományágak következtében előkerülő bizonytalanságokról; nem mondom, hogy saját kétségeiről ír, mert minden kérdése, felvetése mögött jól érzékelhető saját, szilárd meggyőződése, mégpedig, hogy a stilisztika van, él. Íme egy-két idézet, mindkét oldalról: „Még nagyobb erejű és főként még sokoldalúbb indítást kap a stilisztika a nyelvtudománytól a hatvanas évektől máig, sőt éppen ez vezetett el **létjogosultságának** a megkérdőjelezéséhez is. A hatvanas évektől tudniillik gyökeresen megváltozott a nyelvszemlélet. Röviden, a nyelvhasználat vizsgálata került sok oknál fogva az érdeklődés középpontjába: megszületett **a kommunikációelmélet**, és mindez elvezetett például **a pragmatika** és **a beszédaktus-elmélet** létrejöttéhez. Aztán – az előbbiekből is érthetően – ahogy korábban a szó után a mondat kutatására esett a hangsúly, most a mondatnál nagyobb és természetesebb beszédbeli egységre, a szövegre. Megszületik **a szövegtan**. Továbbá, kialakul a valamennyi jellel foglalkozó tudomány, **a szemiotika**, amire szükség is van, hiszen például a fellendülő vizuális költészet és avantgárd művek csak ennek a segítségével tanulmányozhatók. És én idevonom **a tipológia** megalapozását is, ugyanis ez szintén nem kis mértékben befolyásolta például a stilisztika további kiszélesedését.” (Az én kiemeleéseim a Milyen napjaink stilisztikája? című cikkből, MNy. 1992: 181.) – „...a stilisztika az utóbbi időben többek szerint válságba került. Michel Arrivé a Langue Française című folyóirat 1969-es szeptemberi stilisztikai számában ki is mondta: »A stilisztikát nagyjából halottnak tekinthetjük.« Vigh Árpád a Helikon 1988. évi 3–4., szintén stilisztikai számának bevezető – mintegy orientáló – dolgozatában meg a következőre utal: »Ettől az [...] egy-két évtizeddel ezelőtt még széles körben művelt, nyelvészeti és irodalmi alaptudománynak számító, bár az említett két szakágazat határmezsgyéjén kallódó stilisztikától a hatvanas évektől kezdve elfordult a kutatás« (Vigh 1988: 293), és idézi Michel Arrivé előbb említett következtetését. Egyébként hozzátehetjük, hogy a bevezető tanulmány szerzője nem is igen lát kiutat a jelzett válságból” (in: Hol tart ma a stilisztika? [Stíluselméleti tanulmányok] Szerk.: Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996–97). – „A tagadhatatlan gazdagodás, sokszínűség mellett azonban [...] nem hallgathatjuk el azt a **bizonytalanságot**, ellentmondásosságot, nemegyszer már-már zürzavart, amely a ma stilisztikáját – a legjobb szakemberek véleményeinek tükrében is – jellemzi. A legellentételesebb nézetek uralkodnak

olyan alapvető kérdésekben, mint: mi a stílus, mi a stílusérték?; hogyan épül fel a stilisztika, egyáltalán mi tartozik a körébe?; irodalmi vagy nyelvészeti diszciplína-e, vagy mindkét tárgyhoz, illetőleg – önálló lévén – egyikhez sem tartozik?; mely stíluslemző módszer(ek) jelent(enek) járható utat?” – sorolta 1970-ben, a szegedi nyelvészkongresszuson (A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig, In: Jelentéstan és stilisztika. Szerk.: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László, Bp. 1974, 151). – „...az 1991-ben Párizsban francia, svájci, belgiumi, hollandiai, amerikai és német professzorok részvételével megrendezett stilisztikai konferencia, illetve az ott elhangzott előadásokat tartalmazó 1994-es »Qu'est-ce que le style?« című kötet e tekintetben még tovább megy: Pierre Larthomas a bevezetőben egyenesen megállapítja, hogy az e diszciplínával kapcsolatos kutatások az utóbbi húsz évben megsokszorozódtak, és hogy a »halott« elég jó egészséggnek örvend. Sőt a továbbiakban kijelentik: a stilisztika immár teljes értelmű külön tudomány” (A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig, In: Hol tart ma a stilisztika? 1996, 98).

A stilisztika létét illető kételkedés, pesszimizmus számomra nehezen megfogható. Hiszen minden megnyilatkozásunknak, szövegnek van stílusa, s ezzel foglalkozni kell, foglalkozunk is, az ókortól fogva. S hogy korábban a retorikának, a poétikának a keretében jelent meg, az ugyanúgy nem érv mai önállósága ellen, ahogy a fizika és főleg a kémia, biológia sem volt önálló stúdium a septem artes liberales rendszerében. Ugyanis mik valamely tudomány(ág) létezésének (önállóságának) a kritériumai? – Van saját területe (ez itt: a szövegművek formája), immanens és koherens (azaz: nem változtatja a szempontjait és összetartó; itt: a funkcionális szemlélet egységes értelmezése, alkalmazása), van saját módszere. Hogy vannak határterületi érintkezései a kommunikációelmélettel, a szövegáttal, az irodalmi stílussal? Vannak ilyen érintkezések a nyelvtudományban is, vö. pszicholingvisztika, szociolingvisztika, pragmatika, beszédaktus-elmélet. Mégse vonja kétségbe senki a nyelvtudomány önállóságát.

2. Szathmári István derűlátását a stilisztika területén bizonyítja a korszakolás mellett a **funkcionális szemléletnek** mint saját és sajátos vizsgálati módszernek a kibontakoztatása, meghatározása és elfogadtatása. Szathmári szinte minden írásában e mellett tör lándzsát, e mellett érvel, ennek mibenlétét, összetevőit fejtegeti. Rámutat a funkcionalizmus elődeire, elindulva Böhler-től, a prágai nyelvészektől és Jakobson-tól, de ott vannak e sorban a szerzőnk részéről méltán nagybecsült Ch. Bally, M. Cressot, J. Marouseau, E. Riesel, a magyar Deme László, Balázs János és Martinkó András is (99, 102, 107, 110, 153, 156). Már az egyik korai cikkéből idézhetem a következőt: „a) Meg kell vizsgálnia (tudniillik a stilisztikának) az egyes nyelvi – hangtani, szókincsbeli, alaki és mondattani – elemek, valamint stilisztikai formák (pl. ellentét, fokozás; allegória stb., továbbá ismétlés, ellentét stb.) állandósult stilisztikai értékeit, illetőleg alkalmi stílárius lehetőségeit. b) Meg kell állapítania ezek tipikus felhasználásának módját, azaz foglalkoznia kell a stílusrétegekkel, a stílusárnyalatokkal és a stílusirányokkal [...] c) Vizsgálnia kell mind a nyelvi elemeknek és stilisztikai formáknak, mind pedig a stílusrétegeknek, a stílusárnyalatoknak és a stílusirányzatoknak a történeti alakulását. – d) Végül foglalkoznia kell a stíluslemzések, a szövegelemzések (explication de textes), az irodalmi vagy műelemzések és az egyéni stílus vizsgálatának elvi és gyakorlati kérdéseivel, röviden stíluslemzéssel és stíluskritikával.” (In: Néprajz és nyelvtudomány IX. 1965, 15).

Többször foglalkozik Szathmári a nyelvi stílusnak az irodalmi stílushoz (a kétféle stilisztikának egymáshoz) való viszonyával. Úgy látja – szerintem is helyesen –, hogy az irodalmi jellegű vizsgálatban maga a mű áll a középpontban, a mű mondanivalója, az író személye, a mű helye az író, a költő alkotásainak összességében, a maga korában; ezzel szemben a nyelvi stilisztikai elemzésben a nyelvi, stilisztikai elemek, összetevők feltárásán, bemutatásán van a hangsúly. „De – és ezt nagyon hangsúlyoznám – írja –, egyik sem lehet meg a másik nélkül! Ha bármelyik »jelleg« érvényesítése hiányzik, az elemzés csonka, elhibázott” (A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig 1974, 163).

3. Ebből a felfogásból, a funkcionális szemléletből, vizsgálódásból következnek a **stilisztika feladatai**. Ezeket a tudásra, a kutatóra jellemző lelkiismeretiességgel veszi számba, s nem mint

hiányok értelmezendők, hanem a minden és mindenkori tudományra kötelező előrelátás tényezői. Csak néhány a több helyütt is fölvezetett feladatok közül: Ki kell dolgozni a teljes modern funkcionális magyar stilsztkát, az egyes meghatározott stílusrétegeket, stílusárnyalatokat és az egyes korstílusokat. Ki kell munkálni a funkcionális alapon álló komplex elemzés elméletét és gyakorlatát. El kell kezdeni a tervszerű stílustörténeti kutatásokat. Segíteni kell az (általános, a közép- és felsőfokú) iskolai gyakorlatot. – Abban egyet kell értenünk Szathmári Istvánnal, hogy e feladatok elvégzéséhez időre, sok lelkes kutatóra, oktatóra van szükség. Örömmel állapítja meg Szathmári, hogy az általa vezetett stíluskutató csoportban, amely 1970-ben alakult, ma már 35 lelkes kutató, szakember tevékenykedik (A stíluskutató csoport működéséről. In: Harmincéves a Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének kiadása, 2002, 194).

4. Milyen legyen a stilszttika bemutatása, rendszere? Szathmári István több írásában is kifejti, hogy a rendszerezés alapja a nyelvi szintek, tehát a fonémák, morfémmák, szintagmák, mondatok és a szöveg szerinti tárgyalás, ezek stílárís lehetőségeinek a bemutatása. „...szerintem a nyelvi szinteknek megfelelő tárgyalásmód akkor is lehetséges, ha a szintaktikai és szövegszint alapvetően más minőséget képvisel, mint az előtte lévők; [...] ez a rendszerezés alkalmas megoldást kínál – és kínál – (a középiskolai tanárok nyilatkozata szerint is) a különböző szintű oktatásnak” (Hol tart ma a stilszttika? [Stíluselméleti tanulmányok] 1996, 112). Hivatkozik Szathmári neves külföldi szerzőkre is meg A magyar stilszttika vázlatára című egyetemi tankönyvre is, amelyet ugyanezen felépítésben 1958-ban írtak Fábíán Pállal és Terestyéni Ferencsel együtt.

Magának a rendszerezésnek – nagy általánosságban – nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani, hiszen összetett jelenségeknek – mint a stílus, stilszttika is – több oldalú szemlélete lehetséges, sőt szükséges. Csakhogy a mi esetünkben, ha a stilszttika önállóságát valljuk, akkor ezt az önállóságot – gondolom – saját rendszerrel, ennek megvalósításával is képviselnünk kell. Van-e ilyen rendszer? – A hazai szakirodalomban nincs, de kihámozható Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és mások (pl. Szathmári István) írásaiból. Egy lehetséges variáns fejezetei lehetnének a következők: Mi a stílus? – Mik a feladatai? – A stílusrétegek, stílusárnyalatok – A szinonimitás – Az affektivitás – A szóképek – Korstílusok – Szövegtan és stilszttika – Kommunikációelmélet és stilszttika – Pragmatika és stilszttika.

5. Tiszteletet érdemel az a sokoldalú és gazdag tájékozottság, amellyel Szathmári István írásaiban találkozunk. Mint már említettem, lelkiismeretesen számba vesz minden hazai jelenséget, jegyzetet, feldolgozást; felkutat e tudományterületen minden számottevő megnyilatkozást, cikket, tanulmányt. Rengeteget hivatkozik német és elsősorban francia szerzőkre. Szathmári szakirodalmi hivatkozásai nem egyszerű tiszteletkörik, hanem valóban tanulmányozott, elemzett művekre való utalások. E tényeknek megfelelően mondhatom: aki – átfogó monográfia hiányában – tájékozódni kíván a hazai stilszttikai irodalom kezdeteit és jelenét illetően, útbaigazítást keres a külföldi szakirodalomban, tanulmányozza figyelmesen ezt a gazdag összeállítást.

Bencédy József